

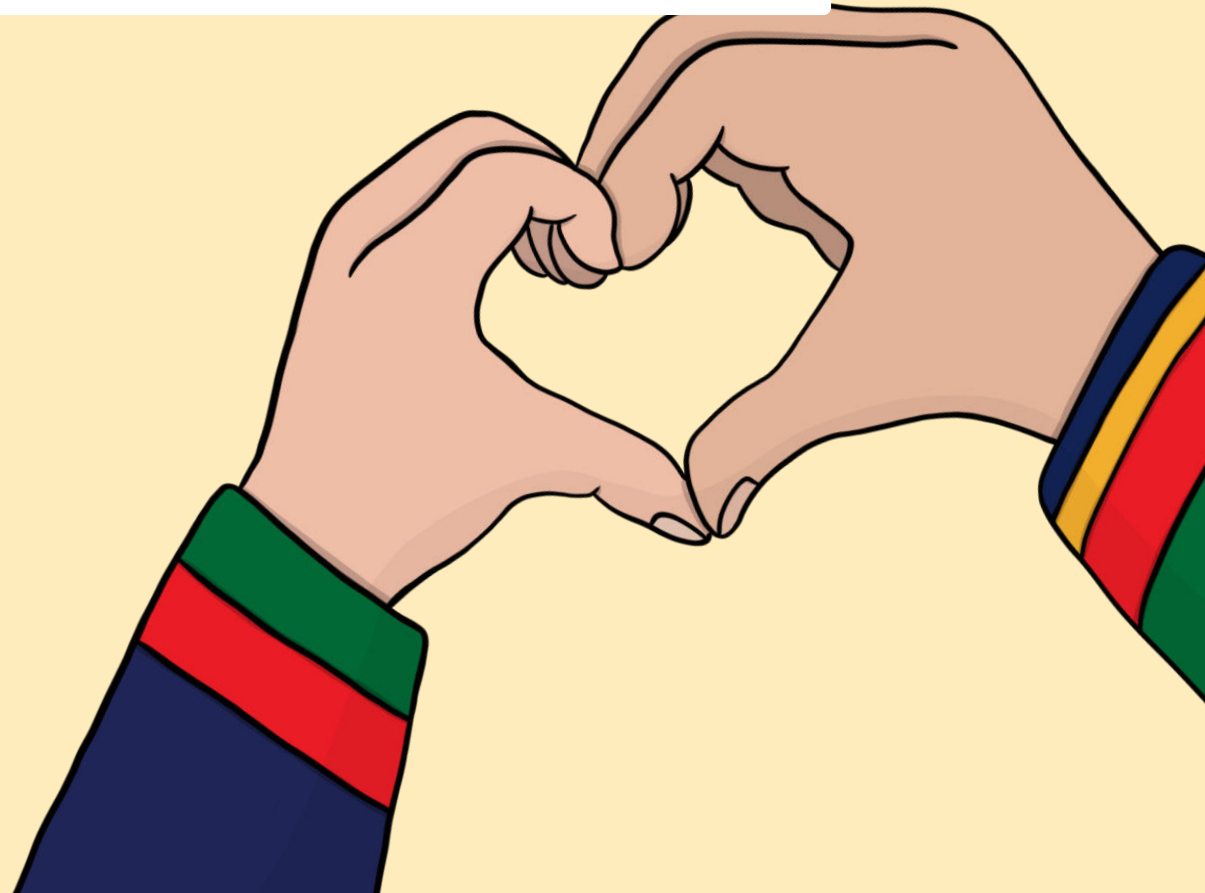
TJIELGGIDUM MÁNÁJDA JA NUORAJDA:

DÁROJDUHTTEMPOLITIHKKA, VIERREDAHKO JA SÁBADIBME

Redd Barna

Áni versjávnná Duohtavuoda- ja
sábadimkommisjávnná rappártás, mij
vuoset vierredagov sámij vuosstij skávlå
aktijvuodan

ÁLGGO

Diehti gus ahte sáme ettjin ávdđála oattjo skávlán sámástit, ja moattes ietjasa gielav, kultuvrav ja ednamriektájt massin?

Stuorradigge nammadij Duohtavuoda- ja sábadimkommisjávnnáv, mij galgaj guoradallat ja tjoahkkít diedoijt vierredagoj birra, ja jagen 2023 kommisjávnná báhtusijt ietjasa bargos Stuorradiggáj gálggij. Kommisjávnná guoradaláj dárojduhttemav sámijs, guojnajs/vuonasuobmelattjajs ja miehtsesuobmelattjajs, ja makkir dájma vierttiji jáhtuj boahitet jus dille galggá bárránit ávdđálijguovlluj.

Redd Barna la mánájda ja nuorajda áni versjávntjav rappártás dahkam, mij tjalmos sámijda ja vierredahkuj skávlán. Prosjevtan la aj dagádum filmma ja sierra rappárttá sáme mánáj ja nuoraj vuojnoj duohtavuoda ja sábadime birra.

Gijttep referánsajuohkusav, oahppijt, sáme nuorajt, tjuorggijt, grafihkka hábbmijiddijit, fáhkaulmuttijit ja áhpadiddijit gudi li dán bargguj ájnas vuojnojt buktám.

Gijtto prosjæktadoarjjaga ávdås:

Divna mánájn la riektá diehtujuohkemij, giellaj, kultuvrraj, ja bessat ietjasa láhkáj viessot.

AN:a mánájkonvensjávnná guoská divna mánájda.

Muhtem rievtesvuoda li:

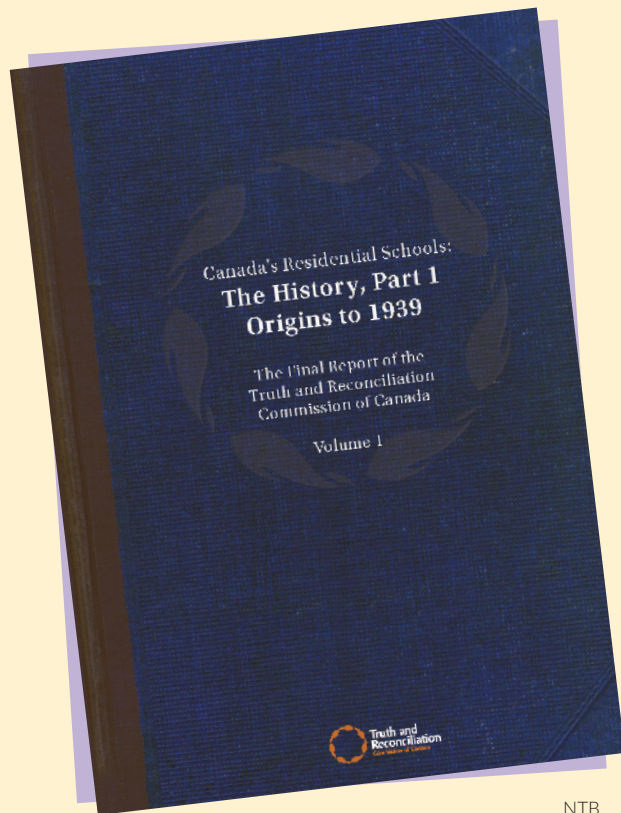
- **Garvet nuppástimev:** E aktak máná galga iehtjádijs rievtesferdugahtes vuohkáj duostoduvvat ietjas jali æjgádij kultuvra diehti jali muohtobájno, sjierve, giela, ásko, duogátja, labudallamhiedime jali vuojno diehti.
- **Diehtujuohkem ja media:** Divna mánájn la riektá diehtujuohkemij ma li mánájda hiebadum, ja galggi suoddjiduvvat sisanos mij máhtta mánájt vahágahttet.
- **Buorre skávllá:** Juohkka mánán la riektá buorre skávllábæjvváj, gánná oadtju moatte láhkáj ávddânit ja gánná vieleduvvi almasjrievtesvuodaj, luondo ja iesjengega kultuvra gáktuj.
- **Álgoálmuga ja unneplágo:** Divna máná álgo- jali unneplágoálmugis galggi oadtjot ietjasa gielav adnet ja bisodit ietjasa kultuvrav ja áskov.

Máná ja nuora galggi bessat dádjadit mij la dárojuhttempolitihka vuolen dáhpáduvvam ja vájkkudusájt dassta, ja mij hæhttu dagáduvvat vaj juohkkahasj vieledimijn duostoduvvá, uddni ja boahhteájgen.

VARRUDAGÁJ REDD BARNA

KOMMISJÁVNÁ VÆRÁLDIN

NTB

Álgoáimmuga li viessum avta guovlon mælggadav ávddål gá udnásj rájá tsieggiduvvin, ja li ietjasa giela ja kultuvra. Moattes li vásedam vierredagov: Ij lim loahpe ietjasa giellaj ságastit, kultuvrra vierret váldeduváj ja rievtesvuohta luonnduj ja ednamijda hilgoduváj.

Tjoahkkijit diedojt mij álgoáimmugij ahtu la dáhpáduvvam ja gáktu rievtesferdukvuodav vuododit, moadda rijka li nammadam kommisjávnaht ma galggi guoradallat histávráv ja gáktu álgoáimmuga li duostoduvvam.

Kommisjávna li nammaduvvam duola degu Canádan ja Kalaallit Nunaatan/Ruonáednamin, ja dálla aj Vuonan, Suoman ja Svierigin.

KOMMISJÁVNÁ VUONAN

Mij le duohtavuoda- ja sábadimkommisjávnná?

Stuorradigge nammadij juohkusav fáhkaulmutjij ja dutkij guoradalátjit dárojuhttempolitihkav Vuonan. 12 sebrulattja vihta jage dájna guoradallamijn barggin.

Mij le kommisjávnná?

Kommisjávnná guoradallá vierredagojt ja duohtavuodav, ja gæhttjá gáktu ulmutja li vájkkuduvvam, ja buktá oajvvadásájt gáktu sábadit, vaj dille divnajda ávddálijguovlluj bárrán.

Majt kommisjávnná guoradallin?

Kommisjávnná guoradallin gáktu sáme, guojna/ vuonasuobmelattjat ja miehtsesuobmelattja stáhtas badjel 100 jage giehtadaláduvvin, ja makkir vájkkudusá dassta sjaddin.

Gásstá duohtadiedo báhti?

Duohtadiedo válldi vuodov badjel 760 persávnálasj histávvrájs, dutkamis, almulasj dokumentajs ja avijsajs.

Majt kommisjávnná buvtadin?

Kommisjávnná buvtadin rappártáv badjelasj 700 bielij duohtadiedoj, histávvráj, ja oajvvadásáj sábadibmáj. Biehtsemáno 2023 kommisjávnná rappártáv Stuoradiggáj gálggij.

Gæenna I ávdåsvåsståduus bargov gåtsedit?

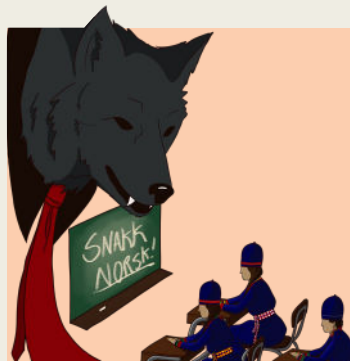
Stuorradikken la ávdåsvåsståduus oajvvadásájt gåtsedit. Divna mijá sebrudagán li ávttjidum ávdåsvåsståduusáv válldet.

Makkir diedoijt Vuona kommisjávnná gávnnin?

Dárojduhttem-politihkka

Stáhta ulmme lij sámijt dárojduhttet. Stuorradigge ásadij badjel 100 jage politihkav ja lágajt vaj sáme galggin hiejttet ietjasa gielav adnemis ja galggin viessot degu dáttja.

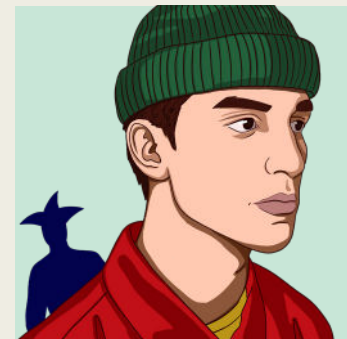
Tjadádibme

Stuorradigge ja stáhtta dájmalattjat politihka, lágaj ja guottoj baktu ájggun sámijt dárojduhttet. Skávllá lij ájnas dán politihkan, gánná sámeigiella ij galggam gullut.

Vájjkudusá

Sáme li massám ietjasa gielav, kultuvrav ja ednamriektájt ja ressursajt. Álles Vuodna la massám máhtov sáme kultuvra ja sebrudagá birra. Moadda sáme vilá vásemi givsedimev ja vierredagojt.

Dárojduhttem vilá uddni dáhpáduvvá

Dárojduhttem-politihkka la almulattjat ganugahteduvvam, valla vilá li merka. Sebrudagán vilá vájllu máhtto, li vasjes guotto ja nuppástibme.

Sábadibme ja dájma

Sábadibme la diedulattjan sjaddat vierredagoj birra majt sáme li hæhttum gierddat, ja duodaj juojddá dajna dahkat. Sáme galggi bessat viessot luondojn, kultuvrajn, iellemvuogijn ja gielajn - nuppástime dagi. Divna Vuonan birriji ienebuv oahppat.

Sámijn li iesjguhtik giela, ietjasa kultuvrra, máhtto ja la luondojn ja ednamijn lahka aktijvuohta.

SÁMIJ BIRRA

Sáme li ulmutja gudi li viessum mælggadav ávdđál gá udnásj stáhtarájá tsieggiduvvin, ja li viessum ietjasa árbbedábálasj guovlojn moadda tuvsán jage.

Sáme li álgoálmuk Vuonan, Svierigin, Suoman ja Ruossjan. Sáme guovlo, rijkarájáj rastá, gáhtjuduvvá Sábme.

Sáme mánájn, nuorajn ja állessjattugijn li riektá ietjasa giellaj, kultuvrraj ja árbbedábijda, álgoálmuk riektáj milta.

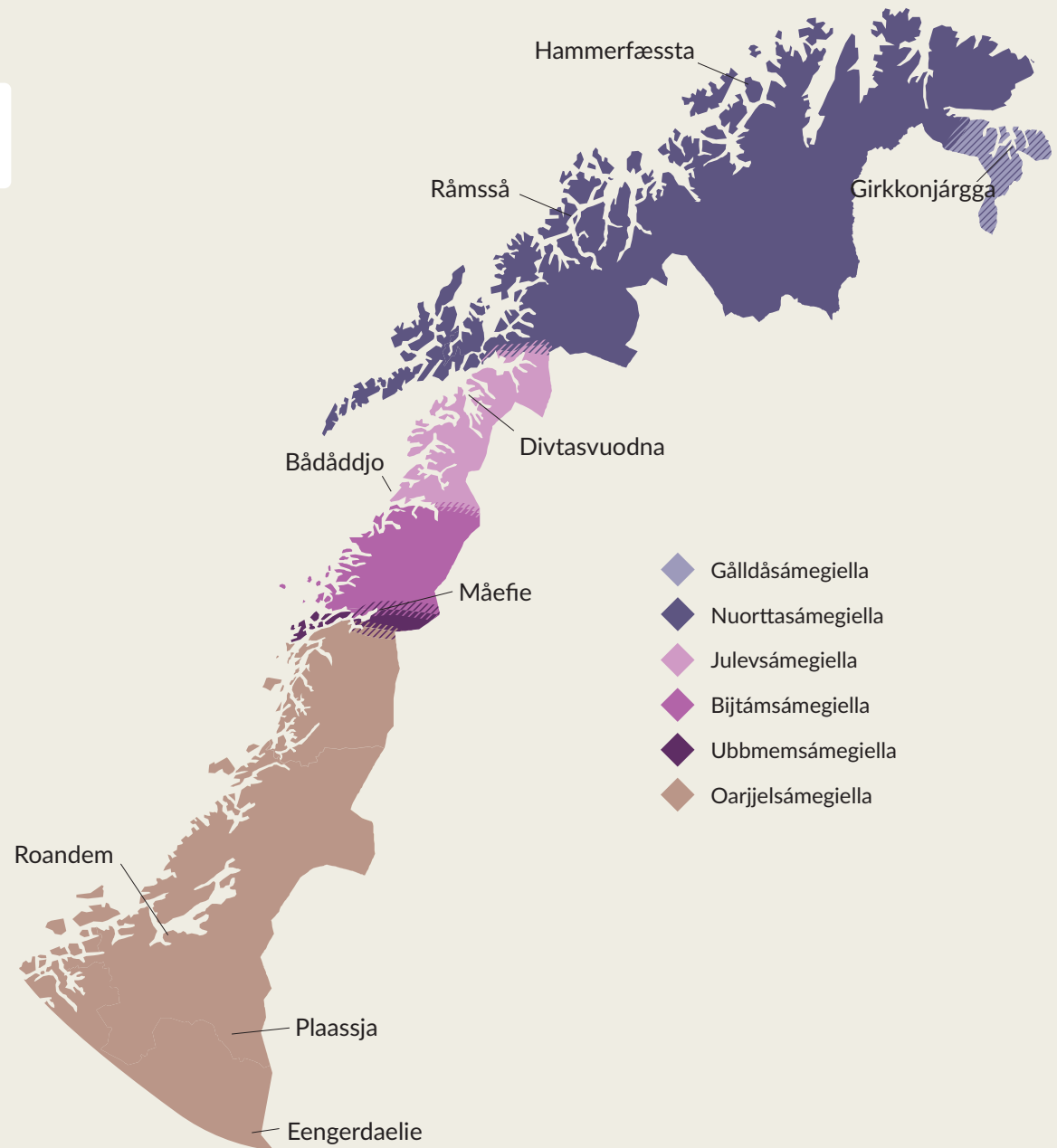

Giella ja geografijja

Gávnnuji 11 sámegiela!

Vuonan li julevsámegiella, oarjjelsámegiella ja nuorttasámegiella almulasj giela.

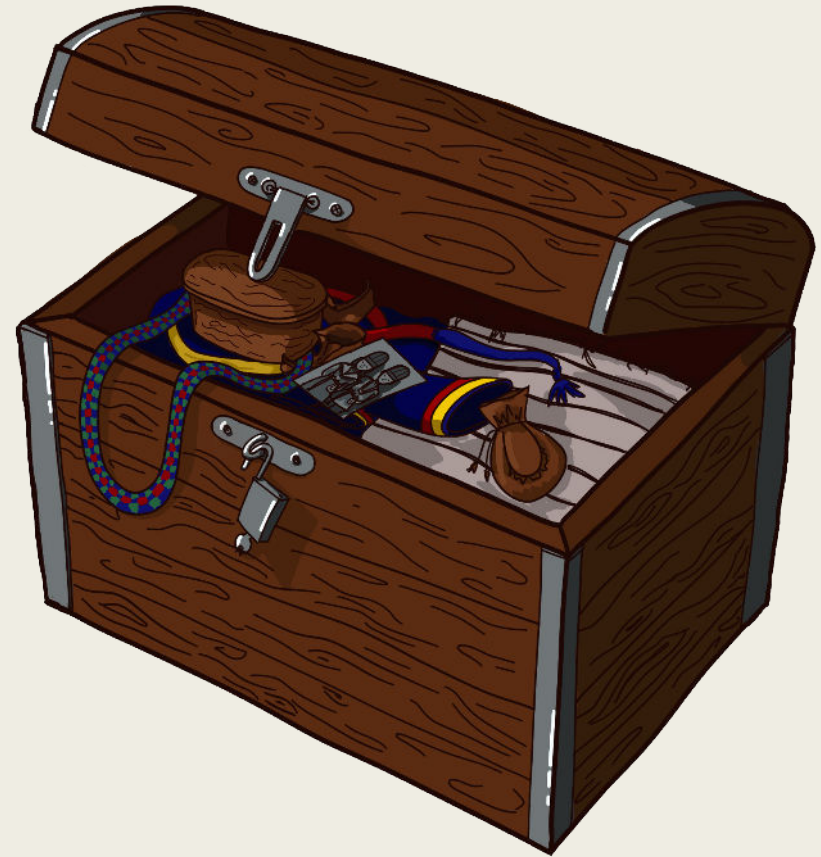
Vuonan li sámeguoovlo Finnmárkos nuorttan, Innlánda fylkkaj oarjján, juska dal sámeguoovlo árru vájk makkir sajen álles Vuonan.

Dárojduhttempolitihkka

Stuorámus oasse Stuorradikke politihkkárijs ájggun sámegielav ja kultuvrav gádodit. Stuorradigge ásadij dárojduhttempolitihkav vaj sáme ja ietjá unneplågo “dárojduhteduvvin”.

1850-1950 jagij gaskan lij dárojduhttem almulasj politihkka, ja badjel 100 jage vibáj.

Dárojduhttem stáhtas ja sáme rievtesvuodaoajbbom

900 – 1852

Nasjávnná ávddån

- Vuodna vuododuvvá sierra riikkán
- Girikko ja stáhtta nasjávnav tsioggi

1852 – 1900

Dárojduhttem álggá

- Skávlå ja girikko adnuj váldeduvvá
- Ráddjidum riektá luonndoadnuj

1900 – 1940

Dárojduhttem nanniduvvá

- Lága ja njuolgasusá skávlån tjavggiduvvi
- Juojgga I loabedibme vargga álles Sámen

1940 – 1963

Vuosstálasstem

- Doarro ja ádåsis tsieggim
- Vilá tjavggidum dárojduhttem skávlåjn ja internáhtajn

1963 – 2010

Ádå álggoálmuk-politihkka

- Sáme kultuvrra ja giella ienebut vuojnusin
- Sáme rievtesvuoda nanniduvvi

Juska dárojduhttempolitihkka lij garras, de sáme agev li barggam giella, kultuvra ja rievtesvuodaj bisodimijn ja nannimijn.

1906:

Isak Saba,
vuostasj sábme
Stuorradikken

1917:

Vuostasj sáme
rikkatjåhkanibme
majt Elsa Laula
Renberg jádedij

**1970- og
80- tallet:**

Alta-aksjávnná ja
oajbbom dulvvadime
vuosttij

1986:

Sáme slávggá

1989:

Sámedigge

2021 - : Fosen-aksjávnná
almasjievtesvuoda-
doadjema vuosttij

Manen Stuorradigge ájggun divnajt dárojduhttet?

Nasjávnnávuododibme

Jagen 1814 sjattaj Vuodna sierra rijkka vuodolágajn. Ulmme lij akta nasjávnná, avtajn gielajn ja avtajn kultuvrajn. Divna galggin dárojduhtteduvvat, ja sámij ja unneplágoj kultuvrra ja giella galgaj gáhtot.

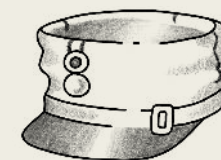
«Tjærdda»-ájádallam

Europaj ásaduváj vuojnno jut soames “ulmusjtjerda” ja kultuvra lidjin buorep gå iehtjáda. Dáttja vuojnedeuvvin degu tziehpep ja buorep, madin sámie lidjin “luonndoulmutja” binnep árvujn.

«Dieda»

1800-lågon adnin dutke “tjærddateorijajt” gávvitjit dáttjajt. Moatten sámie guovlojn ráhposaje báleduvvin, ja sámie oajvveskuvre mihttiduvvin “duodastussan” dákkir teorijajda.

Sihkarvuodapolitihkka

Vuodna ballin Ruossja jali Suobma galggin Nuortta-Vuodna guovlojt doarroájge válldet. Ballin sámie ja guojna sjaddin ráddnáríjkajt doarjjot, ienni gå Vuonav. Stáhtta ájgoj rájajt ja áskáldisvuodav sihkarasstet.

→ Dát ájádallamvuohke ávdep ájges la boasstot ja várálasj.

Gáktu stáhtta sámijt dárojduhtij?

POLITIHKKA JA RUDÁ

Stuorradigge ásadij politihkav ja juollodij edna rudájt dárojduhttembarggij mij galgaj vájkkudit sámijt dáttjan sjaddat.

LÁGA

Stáhtta dagáj lágajt ma gájbbedin sámijt dáro namájt adnet, váldij ednamijt ja rievtesvuodajt luonndobargos, ællosujto ja guollima hárráj, ja sámegiela skávlán buorggun.

GUOTTO

Stáhtta dájmalattjat oablodij guottojt ma vájkkudin dáttjajt, duola degu politihkkárijt, áhpadiddijit ja báhpajt, gudi sámijt badjelgæhttijin ja binnep árvvon adnin.

Návti stáhtta dárojuhttemav tjadádij

Luonndo ja æládusá

- Sáme oadtjun ráddjidum máhttelisvuodav ietjasa ednamguovlojt adnet.
- Stáhtta váldij árbbedábálasj guollebivddobájkijt.
- Stáhtta váldij ællosujttoduobddágijit ja boatsojæládussaj njuolgasusájt tjavggij.

Åssko

- Sáme åsko, gávne ja rituála badjelgehtjaduvvin.
- Girkko dájmalattjat bargaj vaj divna sáme galggin ristagissan sjaddat.
- Stáhtta girkkov doarjoj, ja lágaj ja fámo baktu risstalasjvuodav álmugij nággij.

Namá

- Sámijn vierttij liehket dáro mañepnamma jus galggin oadtjot ednamav oasstet.
- Kártajn sáme bájkkenamá rievddaduvvin dáro bájkkenamájda.
- Æjgáda nabddin ietjasa mánájt dáro namáj ienni gå sáme namáj.

Giella

- Sámegiella gádoduváj skåvlå åhpadasás.
- Stáhtta oablodij ájádusáv jut sámegielajn ij lim árvvo.
- Kártajn, galbajn ja medijájn ittjij sámegiella ja kultuvrra galga vuojnnut.

Kultuvrra

- Moatten sajijn ij lim loahpe juojgajn, duola degu girkkon ja skåvlån.
- Sáme dájdda ja duodje ittjij galga vuojnnut.
- Gápte oadtjun binnep árvov ja galggin tjiegaduvvat.

Dárojduhttem skávlån

– goassa ja gáktu dáhpáduváj?

1848

GUORADALLAM

Stuorradigge ájggu sámijda dárogiellaåhpádušáv lasedit.

1851

FINNEFONDET

Rudádibme skávlájda ja åhpádušájda gudi sáme mánájda dárogielav åhpádu. Åhpádušájde oadtju bákkálasedimev dan gáktuj jus sáme mánájte dárojduhttin.

1870

TJAVGGIM

Sámeigiella vargga buorgoduvvá åhpádušáv. Dássju dárogiella galggá gullut.

1898

WEXELS-PLAKÁHTTA

Ådå giellanjuolgádušá biejaduvvi jáhtuj, ja bohtá tjielggasap ávddån ahte sámeigiella ij skávlån galga gullut. Oahppe máhtti stráffuduvvat jus sámásti.

1898

ÁJN IENEP TJAVGGIM

Dárojduhttem sjaddá nannusap. Stáhtta tsioggi internáhttaskávlájt, sierraláhkáj daj guovlojn gánnå dárojduhttem la binnep vájkkudam - Trøndelågas Finnmárkkuj.

1945

DOARO MAŊNELA

Dárojduhttem joarkká.

1960

DÁROJDUHTTEMPOLITIHKKA

Dárojduhttem skávlån almulattjat hiejteduvvá, valla vuojno ja barggamvuohke moatten sajen joarkká.

Dárojduhttem skávlån

Skávlån lij ájnas ariená dárojduhttembargon. Lága ja politihkka sáme oahppij iellemav rievddadi.

DÁROJDUHTTEMA ÁVDDÁLA

Muhtem skávlåjn lij åhpadi bme sámegiellaj

1826: sierra sáme åhpadiddjeåhpadus

1837: vuostasj sáme skávlågirjje

1867: Badjel 2200 oahppijn lij åhpadi bme sámegiellaj

DÁROJDUHTTEMÁJGE

1898: Sámegiella sjattaj loabedis giella skávlån

1905: Sáme åhpadiddjeåhpadus hiejteduváj

Oahpponævo sámegiellaj e åvddánahteduvá

Máná sáddiduvvi internáhttaskávlåjda juo 7-jagágin

Sámegiella ja kultuvrra galggá mánájs gádoduvvat

DÁROJDUHTTEMA MAÑNEL

Jages 1959 la vas loahpe sámegielajn skávlån, valla moadda oahppe e oattjo sámegiellaåhpadusáv ja e oattjo ga åhpadimev sáme ássij birra

Sáme åhpadiddjeåhpadusá ásaduvvi iesjguhtik sajén rijkan. Vilá la stuorra vánesvuohtha sámegielak åhpadiddjij gáktuj

Sáme oahpponævo li åvddánahtedum, valla vilá állo vájllu

Jagen **1867** oadtjun badjel guovte gærddáj ienep máná sámegiella-åhpadusáv ga uddni

2021-2022: Binnep gá bielleoasse mánájs oadtju åhpadusáv sámegiellaj buhtastahtedum dilijn jagen 1867

VÁSÁDUSÁ SKÁVLÅS

«(...) jus [åhpadiddje] gullin mijáv sámástime, de bådjun mijá bieljiit vaj da vargga oajves luovvanin. Dæntjáv oattjojma, ja vargga jámálguvájma dasi.»

- Oase persávnálasj histávvrájs

Moadda sáme máná sáddiduvvin gietjav jagágin internáhttaskávlájda, ja danna hæhttujin álles jagev árrót, ietján gá giesijt. Muhtemijn li buorre mujto ja ráddnavuohta. Moattes vásedin givsedimev, vahágahttemav ja illastimev, ja subtsasti ballin, ællim jaska ja ietjasa familjav áhtsálin.

«Skávlåv avtse jage vádtsiv, ja duodaj lij doarro. Mijáv delbastin, ja nabddin «Du din lapp» jali «Lappjævel». Háddidin mijá dialevtav, ja divna dát lij oassen árggabiejves. Verbála álgodibme, tjajmon adnin, ja delbastibme.»

- Oase persávnálasj histávvrájs

Dárojduhttema vájkkudusá, dalloj ja dálla

Giellamassem

Moaddása hiejjin sámástimis, jali skámádime diehti tjiehkusin sámástin. Muhtem sáme guovlojn vargga giella gádoj. Sáme giella ittij la kártajn, galbaj ja medijajn vuojnnusin.

Binnep ássko, dájjda ja kultuvrra

Juoiggamav adnin suddon. Moaddása hiejjin gápptáj tjágnat ja tjiehkkin ietjasa sámevuodav. Sáme ássko ja árbbedábe gehtjaduvvin degu árvodime ja badjelgehtjaduvvin.

Ráddjidum luonndoadno ja ednamriektá

Sámijda sjattaj gássjelap ednambargojn ja ressursajt ávkkít, sierraláhkáj guollimin ja ællosujton. Tsiiggim luondon, duola degu tjáhtjefábmoásadusá, gruvvodájmádimis, bieggafábmo, strávvebiggim, hyhttoguovlo ja guollebiebmádimis li ájttin iellemvuohkáj, kultuvrraj ja giellaj.

Varresvuoda-hásstalusá

Moattes li vásedam givsedimev, nuppástimev, vahágahttemav ja illastimev. Dát máhttá vájkkudit skábmodábdduj ja psykalasj hástalusaj. Sáme giella ja kultuvrra la varresvuodadievnastusás ja mánájsuodjalusás badjelgehtjaduvvam.

Vuosstemielak guotto

Moattes Vuonan e heva diede sáme histávrrá, giella ja kultuvrra birra. Danen vilá dálásj ájge gávnnu nuppástibme, nálsodibme ja vuosstemielak guotto. Moadda sáme váse di ávddágáttojt, stereotijijajt, givsedimev, nálsodimev ja rasismav.

IDENTITIEHTTA JA GIEVRRUDAHKA, DALLOJ JA DÁLLA

Juska dárojuhttempolitiikka lij garras ja vijdes, de ittij nagá sámegielav, kultuvrav, identitiehtav ja lahkavuodav ednamijda gádodit.

Moadda sámme li gielav bisodam ja stuorra oasse kultuvras la bisoduvvam, ja uddni la dát nanos moaddásijda. Histávrá, iellemvuoge, árbbediehto ja duodje li aj buolvas buolvvaj bisoduvvam. Luonndo la vilá ájnas.

Moattes li sámme rievtesvuodaj, giela ja kultuvra ávdås oajbbum, ja moattes ietjasa gielav ja kultuvrav ælládahtti.

DÁROJDUHTTEM VILÁ DÁHPÁDUVVÁ

Moadda áhko ja ádjá dárojduhttempolitihkas vájkkuduvvin. Dát máhtta udnásj mánájt ja nuorájt vájkkudit. Giella, kultuvrra ja rievtesvuoda soajtti maseduvvam, ja familja máhtti vájves vásádusájt guoddet.

Juska politihkka l hiejtadum, de vilá li merka. Moadda dáttja e dábdå sáme kultuvrav, ja oahppe subtsasti siján ij la vargga áhpadibme dan birra. Moadda áhpadiddje ælla ga sámij birra oahppam ietjasa áhpadusán.

Moadda vuogádagá e ájn sáme rievtesvuodájt nuohkásav bærrálgátse, sierraláhkáj skávlån gánnå vájlluji sáme oahpponævo ja áhpadibme sáme tiemáj birra.

SÁBADIBME JA BARGGO ÁVDDÁLIJGUOVLLUJ

Duohtavuoda- ja sábadimkommisjavná rappárttá la Vuodnaj buktám ávddán tjoahkkidum máhtov vierredagoj birra ja makkir vájkkudusá dassta li sjaddam. Dárojduhttem la álov vahágahttám ja la vájkkudam stuorra massemej.

Sábadibme merkaj liehket diedulasj vierredagoj hárráj, válldet ávdåsvåsståduåv ja dåmadit. Gåjbbeduvvá dåmadibme ja juohkkahasj viertti dasi oassålasstet.

Sábadibme la ájnas danen gå sáme galggi bessat viessot ietjasa láhkáj, ja ávddånahttet ietjasa gielav ja kultuvrav. Duodden la sáme histåvrrå, kultuvrra ja giella ájnas oasse Vuonas. Oahppe, åhpådiddje ja mij gåjka vierttip ienebut oahppat.

Sábadibme máhttá guoskat duon dán ássjáj. Rappártán li duola degu dá moallánagá tjanádum sábadibmáj:

DÅJMA

Stuorradikken ja álles sebrudagán la ávdásvásstádus sábadimes. Dánna tjuovvu oajvvadásá kommisjavnás gáktu dav állidit:

Diehto ja gaskostibme

- Ásadiť nasjavnálasj guovdátjav dutkamij, histávrrásustastibmáj ja sábadibmáj.
- Áhpadit ienebut dárojuhttempolitiikka birra skávlán, allaskávlájn ja universitehtajn.

Giella

- Vuorodit sáme giellaáhpadásáv mánárgárdes állessjattukáhpadásaj.
- Sáme gielajť almulattjat vuojnnusin buktet.
- Plánit gáktuj dásedit sáme gielajť.

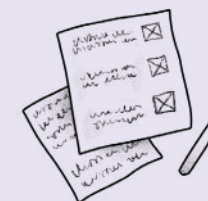
Kultuvrra

- Vuorodit dájmať sáme kultuvra hárráj.
- Ruhtadit sáme kultuvra dájmať.
- Ásadiť lahka aktisasj bargov nasjavnálasj ja sáme kultuvrrainstitusjavnáj gaskan.

Rijdojt hieredit

- Tjuovvolit dájmať vasje ja nuppástime vuosťij.
- Tjuovvolit oajvvadásajť ja rievtesvuodajť.
- Guoradallat areálajť ja suodđit ælloæladásáv.

Njuolgadasá

- Stuorradigge viertti gaskostit njuolgadasboarkkimijť.
- Áhpadit stáhta barggijť sámij rievtesvuodaj birra.
- Lasedit áhpadásáv universitehtajn ja allaskávlájn.

«Kommissjávnná vuoret dárojuhttem la
vahágahttam sámegielaht, kultuvrav ja identitehtav
ja vájkkudusájs la ájn uddni mærkka.»

Gálldo: Duohtavuoda- ja sábadimkommissjávnná (2023): Rappárttá
Stuorradiggáj dárojuhttempolitihka birra sámij, guojnaj/vuonasuobmelattjaj
ja miehtsesuobmelattjaj vuosstij – ja politihka vájkkudusá.

Lågá ienep dáanna: reddbarna.no/skole-forsoning